

T ÜZI

Harmonia-teremtő

(Németh László Homályból homályba)

hidrom

A hipertónia-levelek közzétételekor elhangzott: Németh László gyógyulásának elbeszélése helyett inkább regényt írjon. Hiszen, hangzott tovább a magyarázat, módszerével csupán önmagát gyógyította - általános érvényű gyógymódot nem sikerült találnia. Regények írásához nagyobb a tehetsége, s regényei különben is többeket érdekelnek.

Hány hasonló megjegyzés kiváltója lehet Németh László életrajzi írásainak két kötetes gyűjteménye. Az író naiv őszintesége, önmagára, a családra, a kortársakra vonatkozó megjegyzései, a pillanatnyi sértettségből, túlzott érzékenységből származó, s csak saját magának készített feljegyzései védtelenné teszik.

Való igaz: az előszó nem magyarázza a művet. Az önéletrajz sem az életutat. Éppen Németh László írta: "Vallomásokat az ember még magának is csak művekben tehet. Nem mondhatunk magunkról semmi igazán igazat. A rólunk lehasadó alakok együtt többet mondanak a legtökéletesebb vallomásnál." S mégis: az életrajzi írásoknak már pusztán létük is követeli számbavételüket. "De akármilyen is az oka: írásaim közt vannak életrajzi jellegűek, s ezeknek az összműben meg kell keresni a helyük." - olvashatjuk a bevezetőben. S mennyire inkább így van, ha azt is figyelembe vesszük: Németh Lászlónál az előszó vagy az önéletrajz is helyét, feladatát kereső műfaj. Nála nem az irodalmi alkotás, hanem maga az élet a mű. Az élet, a sűrű élet felragyogtatásához kell a legtöbb erő - mondja, s Tolsztojhoz is leginkább a jobb élet keresésének igénye kapcsolja. Tolsztoj megtagadja az

irodalmat, kiábrándul belőle, az életbe menekül. Németh László elválaszthatatlanul füzi egybe a kettőt. Az irodalom nála az élet ténye: mikor műveit magyarázza, életéről ír. Zsarnoki módon uralkodik fölötte: befolyásolja életét. Az érvényesülési ösztön is hozzáköti. A külvilág felől szemlélve - s ezt néha az író is megerősíti - a dráma vagy a regény átveszi a cél szerepét. Ekkor az élet sikere helyett az irodalom sikere a lényeges. Mindezek ellenére, az író, a gondolkodó, de leginkább az élő Németh László számára az irodalom sajátos funkcióval bír. Az irodalom, az egyes mű tudatosítja az élet-győzelem tényét, az írónak ahhoz való közelségét, vagy - gyakrabban - az elakadást, a céltől történt eltávolodást, sikertelenséget. Az irodalom teszi lehetővé önnön helyzetének felmérését, s az irodalom biztosítja a továbblépést is. A pillanat analízise, a mű formálásának keservei: egyszeremind a tisztázás, a távolabbra tekintés eszközei.

S itt már nincs különbség műfaj s műfaj; regény, dráma, tanulmány, előszó, önéletrajzi írás, vers, naplójegyzet között. Az író, s a cél felől vészve csupán feladatuk és keletkezésük élethelyzete más.

Ebben a felfogásban, túl a megszólalás szükségességén, s a "nem irodalmi műfajok" jelenlétén, benne rejlik a nagy irodalom lehetősége. "A magyar irodalom megközelítette a világirodalom tengerszintjét. Most dől el, fel tudja-e ütni magát alóla? Előttem mindig világos volt, hogy egy ilyen vállalkozás-

ban a művészet másodlagos. A léleknek kell valahová feljutni. A művészet, az már csak a győzelem jelentése. Énnekem ez volt az erőm, s a gyöngém, sosem akartam író lenni ... A magam dolgát akarom végképp rendezni. Életem egész kinjának fölébe kerülni s aztán egész megmentésre érdemes világomat egy új kivirulás reményében a mű Noé-bárcájában a vizekre rábocsátani." Az életgyőzelem azonban nemcsak az "irodalmi" megnyilatkozást teszi lehetővé, hanem, mint cél, kívánja is azt. Így létezhet mégis csak elkülönülés az írások közt. "Az ember igazi műfajai nem azok, amelyekben ír, hanem amelyek alkatából, sorsából következnek... A dráma és legenda... A dráma: hogy zsákutcában vagyok, körülfogattam, vivódnom kell. A legenda: hogy győztem, vagy mondjuk: győzni lehet, ime a győzelem ormai, a szentség harmóniája."

A dráma és legenda - dráma és regény - kettőssége magához vonzza a szólás egyéb módjait is. A naplójegyzetek a drámákat pótolják: a pálya nagy dráma- és naplóírói korszakai egybeesnek. Különbség csupán az ábrázolás módszerei közt van, a kiváltóokok azonosak. Egyik-másik naplórészletet úgy is fel lehet fogni - mondja Németh László - mint abortív drámákat, "melyekhez hiányzott a kibontáshoz szükséges idő vagy történet". Hasonló a legenda /regény/ és a vers funkcióbeli azonossága. Az első váltalt vers, a Szabadulás a legnagyobb győzelem, a Horváthné meghal megjelenésének pillanatában születik. A líra: diadal - olvashatjuk. A vers, csakugy mint a regény, az élet-győzelem műfaja: "a költő az életében megvalósult életrecept győzelmét je-

lenti be verseiben."

Az irodalom szerepének értelmezése, az írások, műfajok közötti azonosság és másság így válik érzékelhetővé a gyűjtemény hátsóbjain. Ezek a vonások is hangsúlyozzák: Németh László nem egységes önéletrajzi művet írt, hanem különböző időszakokban keletkezett, többnyire életrajzi jellegű írásokat tett közzé. Ezekből, kiegészítve néhány hézagpótlóval, valóban összeállítható folyamatos életrajz. Egységes szemléletű azonban nem. Ebben az összeállításban csökken az értékük a verseknek, s a Móricz Zsigmondról szóló emlékezéseknek, hiszen életrajzi, dokumentáló szerepük emelkedik ki. Alapvető ellentét rejlik a versek és naplójegyzetek között. S a nagyobb írások közötti különbségeket is ki lehet mutatni.

Az 1943-44-ben keletkezett Magam helyett célja a saját életéről való gondolkodás. Az 1934-es Ember és szerep, s a pár évvel későbbi Tanu-évek: magyarázat. Az irodalmi életben elfoglalt helyéről, szerepéről, kivonulásáról beszél bennük, s a Tanu megindításáról, történetéről, megszűnéséről. Legszenvedélytelenebb tanulmányaihoz hasonlít, egy, a halál után, már egy más ember szemével készített boncjegyzőkönyvhöz. Így jut el önmaga természettudományos mélységű megismeréséhez és megértéséhez. Az Ember és szerep: védőbeszéd. A jó ember helyett szól, ez az ember mellett. Ott az ember, itt a szerep megértése a fontos.

Az összeállításnak tán mégis ez az ellentmondásosság a leg-

nagyobb érdeme. Más összefüggésekbe állítható, ott teljesebben kibontható írások, művek, egymás mellett, a maguk változatosságában erősebben jelzik a pálya ellentmondásait, feszültségeit, kilengéseit, egymással szembenálló pólusait.

A kétkötetes gyűjtemény valamennyi írásából érezhető az alkat uralkodó volta ezen az életen. Már a címben, méginkább az eredetiben: Homályban, benne rejlik némi sérelem is a homályszerep miatt. De nem Németh László az, akinek Roland-komplexusa van? /"Ő verekszi ki Nagy Károlynak, amire szüksége van; de hogy agárként, sólyomként támadhasson: szüksége van egy Nagy Károlyra."/ S nem Németh Lászlónak kedves ez a homály? Hiszen a legtöbbet adta neki: a legnagyobb műveket és a legszebb éveket Vársárhelyen.

De az alkattal viaskodik eszméléstől működő "növésterve", önmaga megalkotására való törekvése is. "Nemződni nem elég, meg is kell csinálni magunkat." - mondja. S innen irodalmi, de kritikai munkásságának antropológiai színezete is. Analizise az anyai - apai örökség számbavételére kényszeríti. Egymással felelő tulajdonságokat kellett egyesítenie.

Apja hatása az erősebb. "Egy ember, aki nem nagyon szeretett, de nem is akadályozott meg benne, hogy szeressem és tiszteljem." - írja róla. Benne figyelheti meg először a csendben - "homályban" - dolgozó nagyságot. Vele mehet sétálni, az ő magyarázatait hallgathatja a kirándulásokon. Öröklí - megfigyeli pedagógiai tehetségét, tőle származtatja a társas tevékenységekre, az együtt

munkálkodásra való hajlamát. S közben mennyire szeretett volna aszkéta lenni! "Az én legtermészetesebb életem, úgy érzem, az aszkézis lett volna - mondja - ... Anyám volt, természete magjában, artemiszi. Ezért viselte oly nehezen a házasságot, ezért maradt elvadultan is nemes; a lelkes gyógyítások is beillenek, mint tudjuk, a képébe."

Az ellentmondások átgyűrűznek későbbi életébe. Németh László a szintetizálásra, a két fél kibékítésére törekedett, s mégis: vívódásait, sértett visszahuzódásait, dacos-gőgös szembeállásait joggal vezette vissza a génjeiben hordozott örökség-re. Nemcsak környezetét, önmagát is képes volt objektíven szemlélni. De: önmagával szemben csak a tény megállapításáig juthatott. Élete történéseinek mozgatója és rendszerezője, mindvégig: a mindenkori énjének ellentétéért való küzdelme. Az íróban rejlő két elem: "a magára hagyatkozott puritán konokság, s a társulékony, jóra izgató emberszeretet elkeverten többnyire egymást rontotta, s viszonylag tisztán csak egy-két korszakomban, az egyik a Gyász írása táján, a másik a vásárhelyi tanárságom alatt bontakozott ki." - jellemzi önmagát Németh László. Égető Eszter tagadja Kurátor Zsófit és Kárász Nellit, de ki is egészíti őket.

Az alkat ellentmondásossága - az élet és az irodalom összefüggése alapján - a művek összefogója is. A hősök tipológiaiáját tekintve pedig a hős, a szent és a szörnyeteg hármassága. A szent: az ellentmondásokat harmóniává szelidítő, "tökéletes

életü, világ és társadalom törvényeit derülten és győztesen betöltő ember." A hős az ellentmondásokból, bár ellenkezik, föl tudja mutatni a jót. A szörnyeteg pedig az, "akiben megvan a nagyság nyersanyaga, de a minta, a példa nem tud kibontakozni benne, erényei daganatszerűen elfajulnak.", s így az ellentmondás másik végletébe esve, szörnyként pusztít maga körül.

Németh László az életben, de az irodalomban is a szent megvalósítására törekedett. Tragédiája: szinpadjának hőseit elvadult indulatok üzték, kitagadott szörnyetegek vagy világtól elfordult különcök. Regényalakjai pedig az elzárkózás, a szoborrá merevedés felé mutatnak.

Furcsa mód Németh László az életgyőzelem megvalósításához legközelebb pályájának még a Nyugat novellapályázatának megnyerése előtti szakaszában állt. Ez a pár esztendő, a szellemi ébredéstől a pályázat megnyeréséig, élete egyik legizgalmasabb - és legismeretlenebb - szakasza.

Akárcsak nemzedéktársainak, neki is ez a közel egy évtized adta - a maga történelmi kataklizmáival - a pálya egészét meghatározó tapasztalatokat. Ezek az esztendők Németh László számára mégsem csak az indítást jelentik. Noha későbbi tanulmányait is a Készülődés címen foglalta össze, már itt megfigyelhetők majdan ismétlődő gondolatai, innen bonthatók ki pályájának későbbi jellemzői, ekkor áll legközelebb a számára győzelmet jelentő teljesség-igényének kielégítéséhez. Elég csak fellapozni a gyűjteményhez készített életrajzi mutatót. Az iskolai

önképzőkörben két novellával szerepel, diákkorában tervszerűen olvas világirodalmat, verseket ír, az olvasásnak él. Március 15-én beszédet mond, valamivel később a háromszög nevezetes vonalairól ad elő. A Tanácsköztársaság bukása után elkezdí Akasz-tófavirág című regényét, beiratkozik a bölcsészkarra, közben latinul, görögül, franciául, olaszul tanul és klasszikusokat olvas. Az orvoskarra történt átiratkozása után verselmélettel foglalkozik, elbeszéléseket, verses királydrámákat ír; színművet Dózsáról... A hosszas felsorolás helyett egyetlen kép: az orvosi menzán sorban álló Németh László társai megdöbbenésére királydrámákat olvas eredetiben, másik kezében ott a műfordítás, ami kiségit a nehezebb helyeken...

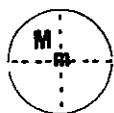
Érthető, hogy ennek a szakasznak megvolt a maga nem lebecsülhető, s tovább ható gondolathozama. Mikor véletlenül kezébe kerül egy lap Pipacs és buza című verseskötetéből, joggal mondhatja: "Azon a véletlen ideszakadt lapon egész gondolatvilágom ott volt. Huszonkét év alatt, mintha nem is gondoltam volna hozzá, csak annak a boldogtalan fiúnak a rimeit árultam volna negyven egynéhány kötetben." Valóban meglepő a most közölt verseket olvasni. Feltűnik bennük a szeretet-vallás meghirdetése. A sziget-gondolat mellett ott van a művek során végighuzódó kertész-motívum. Vers szól a növény-erkölcsről. Bántott patriotizmusa, Ady, Szabó Dezső olvasása, szilasi élményei, gyülekezet-teremtő ösztöne kialakította magyarság-szemléletét: "Kik magyarok vagyunk, felekezet legyünk".

Mindennél azonban érdekesebb az, ahová adatokat összegyűjtő mutató, vagy fennmaradt vers nem, csak az önmagát boncoló író tud elvezetni. Ifjúkorára is érvényes az íróról adott meghatározása: "Egy nagy szellem, aki egy ujonnan fölmért világ csillagai alatt mintázza meg magában az embert. Amikor szól: ezért küzd, akármiről szól, ezért egy". Minden iránti érdeklődése, kötetlensége, társulva tudatos növéstervéhez, az alig elérhető teljességet adják a fiatal Németh Lászlónak.

Növésterve mégis elakad, körülfogottan él. Ugy érzi, a szellemi gazdagodás is csak arra jó, "hogyan ettől az elakadás-tól szenvedni tudjak, az idegbaj egyre jobban összeszorítson, s végül megfojtsa, ami jó volt bennem". Lekötetlen ereje inkább gátolja, mintsem segíti a továbbhaladásban. "Az erő, amely nem érzi maga körül a bontakozó szerepet, álomszerűvé teszi az életet. Azóta is abból élek, amit ezekben a tétova esztendőkből, szereztem, gazdagabb, "tehetségesebb" voltam, mint ma, s mégis, mintha egy láthatatlan tojáshéjban éltem volna, melyről nem tudtam, hogy fog felpattanni."

Németh László ember kívánt lenni, önmaga megalkotására törekedett. De nagyságon, irodalmon, kritikán, művészen keresztül. Az igazi nagyságot apjában látta megtestesülni. "Nem eredményre tört, hanem harmóniára ... Rajta mérhetem, hogy az irodalomtörténeti érdem milyen rosszul fedi az emberi értéket. Mennyivel tökéletesebb ember volt ő nálam, s lám, az én nevem mégiscsak fennmarad valahogy, s belőle, aki annyival különb

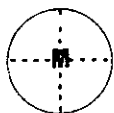

volt nálam, csak az én bámulatom őriz meg valamit."

Németh László más, magasabb szintű nagyságra tört: az ő törekvéseiben is megtaláljuk a harmónia-teremtés igényét, de nála ott munkál az érvényesülési ösztön is - etikai rendszerének egyik alapja.

Igy érthető, miért is érezte sikertelennek teljességet adó éveit. S hogy mit is jelentett számára a Horváthné meghal sikere. "Mégsem kallódtam el" - írja Szabadulás című versében. Ez a vers a novella megjelenése után három nappal született, de - összhangban a kitörés tényével - nem csupán tudatosítja a "győzelmet", hanem új - első ismert - költői korszakának nyitányát is jelöli. "Lelkem kókadásai közt sem / vette meg fellegváram a Nihil. / Tartott valami dac. / A tudat gyáva kendőt lengetett, / De a tudatnál több rést állt."

Az önmagát tékoználni kezdő élet számára szerencsés: megtalálta az érvényesülés módját. De Németh László előtt is hamarosan nyilvánvaló, le kell számolnia a teljes kitörés illúziójával. A szerep, amire kiszemelték, szűknek bizonyul. Önmagának is meglepetés a Bécsből Osváthoz intézett levél, de az író mégis következetes: a Horváthné... és tulajdon tökéletessége ellen küzd. Nem kíván csak művész lenni. Az önmagához való elkötelezettség mellé fellép a közösséghez való elkötelezettség. Prózairói növésterve hosszú, az agg-korra igéri a nagy művet. A költőt nem fogadták el - maradtak a szépirót tagadó tanulmányok. "De végre is minden ut el volt zárva előlem... Nem próbálkoz-

hatom itt legalább átmenetileg?" Ez viszont csak azt bizonyítja, ha orvos marad, tulajdonképpen ugyanazt csinálná, mint amit csinál, hogy kritikus lett.

Évekkel a folyóirat előtt, alig valamivel a Nyugat-beli siker után, itt a Tanu magyarázata. Megvalósulásához hozzájárul a történelem, az irodalmi élet, a nemzedék mozgása is. Az alapvető mégis az egyszer már érzékelt szabadság, s a magasabb szintű teljesség kívánalma. "Mindenhez hozzászólhatok, ami foglalkoztat, anélkül, hogy dilettánskodnék, mert hiszen a problémáknak nem a "szak", hanem a világnézeti oldala érdekel: mennyiben módosítják magatartásomat." - írja. S ez az, ami Osváttól, a Nyugattól, az ott megkivánt szereptől idegenítette, s folyton új fórumok keresésére készítette.

Németh László élete a Tanu előtt: menekülés a rákényszerített szerep elől, s ugyanakkor új, megfelelőbbnek érzett szerep keresése. A nagyság mindenből felépíthető. Az eszményben minden későbbi tevékenysége - kényszer-tevékenysége is - benne foglaltatik. De minduntalan a rész uralkodik, öncélúvá válik - tagadja az egészet. "Tulajdonképpen szépírónak születtem - olvashatjuk a tanulmányírói elkötelezettség és a gondolkodói hajlam ellenére - s csak a szerencsétlen patriotizmus térített át tanulmányra."

Első megjelent regényében, az Emberi színjátékban élete alapkérdéseivel foglalkozik. "Ha én holnap rendbe jövök magammal, nem írok többet." - mondja Boda Zoltán. Hősét szentnek

szánja, de csak az "önüdvözülésig" /B. Nagy László/ juttathatja el. Németh László itt talál rá a "vallásra", a vallásos érzésre. Megleli hőseit: nem csak a szilasiakat, de az egyetem Budapestjét is megtaláljuk a műben. Alakjainak változása - a későbbi művekben - a gondolkodó változásának függvénye. Emberlátása és ábrázolása kialakult. Az Utolsó kísérletet teljes egészében innen indítja, de a kései Irgalomban is visszatér szereplőihöz, helyszíneikhez.

Az író problémája: a normához - a mások által kívánt normához való viszony: alkalmazkodás vagy szembeszegülés. "Közel egy évtizede már az én legfontosabb ügyem is a normának és a természetnek ez az egyeztetése volt." A regény, a görög korszak előjátékként az "abnormalitás" - a másság, a nemesség - vállalása mellett dönt.

"A mű nálam mindig csak érintő az élet görbéjéhez" - írja a regény bevezetőjében. Az ember tuljutott a fenti kérdéseken. A szerepvállalásban is megmutatózó kettősség az elkiáltót hívja elő: behuzódik magányába, s elkiáltja amit igaznak hisz. Legyőzi az önmagában rejtőző mozgalmi embert.

Van némi megkésettség ebben. Nem az elkiáltó szerepének vállalásában, hanem Németh László Tanuba burkolódzásában. A "mozgalom" kezdetén vonul ki az irodalomból. Roland nem látja Nagy Károlyait... A Tanu nem lett nemzedék-folyóirat, írója viszont igényli a jogot a máshol való szólásra. Félrevonul - s feladatokat jelöl ki. Irodalmi munkásságát /A Medve utcai polgári, Bűn, a

drámák/ meghatározza a mozgalom, de önállóságát is félti: a gyűlekezet-teremtő harcol az aszkétával.

"Emberből művész lettem" - írja a Tanu után. A szembeállításban bizonyos foku értékkülönbség is rejlik. Regényeiben és drámáiban, ennek ellenére, az ember kerül előtérbe. Sikertelennek ítéli a Tanut, az író vállalkozik a folytatásra. Enciklopédikus regényt kezd, szeretne mindent elmondani, amit a magyar fejlődésről, a magyar tehetségekről tud. Összefoglaló műnek szánja az Utolsó kísérletet, a Tündéerkert és a Halálfiat mellé. Hőse, miként Ady, az egész magyarság sorsát átéli. Önmagával szemben paródiára készül. S önéletrajz lesz belőle... Őt is, mint Jó Pétert a regény tervrajza szerint, a reménytelen kapcsolódás készíti a halál felé. Péter végül is nem hőssé, de szörnyeteggé válik.

S azok az ekkori drámák főalakjai is. Németh László megajándékozza őket a nagysággal, szentnek hiszi valamennyit. Ellentmondásaik a szerző ellentmondásai, sorsuk is az övé. A szerző daca, aszkéta hajlama készíti őket a kivonulásra, az új, magányos vállalkozásra. Adva lenne a feloldás, de a darabok főhőssel rokonszenvező, eszméit magáévá tevő nőalakjai nem tudnak méltó társsá lenni. Az ő lehetőségük: a nagyság szörnyeteg tulajdonságok nélküli megvalósítása, a derűs, harmónikus szelidség választható eszményként csak a Mathiász-panzióban kerül szembe igazi szellemi társként, az eddig uralkodó énnel. Az alkat bonyolultsága - az ellentétek új formában való jelentkezése - a

döntés kényszerével. A két főhős párharca: dráma és legenda küzdelme. /Grezsa Ferenc/

Németh László sorsa.hosszu ideig: menekülés, uj és uj kísérletek az idill megteremtésére. A mozgalmi ember csak egyszer bujik ki belőle. Egy tőle különböző szellem, és különböző író, Móricz Zsigmond állítja maga mellé, s vele együtt járja az országot. "Regényeiben nincsen semmi esszé, lélektan, okoskodás" - jellemzi Móriczot.

Fény és homály, lent és fent egymást váltják Németh László 1945 utáni pályáján. Vásárhely előtt rövid kirándulást tesz a közéletbe. Röviddel később, a méltánytalan mellőzés, a megaláztatástól való félelem az önpusztítás gondolatával foglalkoztatják. A kényszerből vállalt évek - most a homályban - új Tanut szülnek: megújítja tájékozódását, apja pályáját folytatja, élete közel áll a győzelemhez, s közben az anyai örökséget menti műbe. Ugyanakkor Kárász Nelli szavaival bucsuztatja apját. Nelli tisztán, nemesen szolgálja az emberiséget, de nem társul vele. Másik regényhőse - Égető Eszter - az író számára is vonzóbb lehetőséget mutat, de mégis egy harmadikat választ Jézus - a szent - regényére készül. "Nelli túl vad, pogány - mintegy kitépte magát az emberiségből, guzsokból. Eszter túl asszonyi, alkalmazkodó... Itt egy harmadik fajta fejlődés jelent meg... ő nem vadul ki... s nem temetkezik bele /az emberi természetbe/, hanem egy csendes, méltóságteljes, derült föllebbezést ad elle- ne..."

Németh László pályájának egyik legnagyobb tragikumája, hogy ez az összefoglalónak szánt mű nem születhetett meg. Az ehhez szükséges diadal-érzet, melynek Vásárhelyt a lehetőségét érezte, nem adatott meg számára. Müfordításokba öli idejét; tervei közül csak azok valósulnak meg, melyeket a halál elől kíván megmenteni: a Megmentett gondolatok. Bukottnak érzi magát, darabjaiban hősök és szörnyetegek uralkodnak. Vádakkal és önvádakkal küzd. Még a Gandhi-dráma sem készül el: Gandhi a sikeres élet, az erkölcsi magasabb rendűség példája, "Az ő életéhez irodalmi műfajul... a győzelmes életek története: a legenda illett volna." A jövő felé egyedül a Szörnyeteg nyitott. Számos ellentmondáson keresztül, de leszámol az író önmaga szörnyeteg-tulajdonságaival, Jancsó Amál alakjával pedig a Mathiász-panziót folytatja. A kitűnés egyetlen lehetséges módja az emberi kapcsolatok minél gazdagabb átélése.

A gyűjteményben nem szerepelnek Németh László sajkódi írásai, feljegyzései. Sajnálatos ezeknek hiánya, hiszen éppen annak az életszakasznak a dokumentumairól van szó, amelynek eredményei legerőteljesebben mutatják az életmű zártságát, Németh László hűségét önmagához.

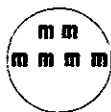
Dráma, tanulmány, regény csak együtt vizsgálható. Kiegészítik egymást, s egyik segíti a másik értelmezését.

Drámája mutatja: lehetőségek találja a hite szerinti közösség, a "nagy család" megvalósítását. Minőség-igénye ekkor találkozik a társadalom követelményeivel. "... államunkat jól-rosszul meg-

építették, s most nekünk kell azt egy családdá téve belülről megépíteni" - írja művéhez.

Nagy tanulmányában, A "vallásos" nevelésről szólóban az érvényesülésre vágyó nagyság egyetlen esélyét az emberi kiválóságban látja. "...világunkban, ha talán szűkebb körökben is, egyre inkább az emberi kiválóság az, ami imponálni tud - írja, miután sorra vette az érvényesülés egyéb módjait - ... Egy jól felépített élet: a mű, melynek aránylag legkedvezőbbek a feltételei, s ez az, amelyre mind fogékonyabbá lesz a környezet is... Akármilyen bölcs, tökéletes embert épített meg magában egy kertész, vagy vidéki tanár, folyóiratokban szereplő névvel a maga körében sem versenyezhetett. A papir-tekintélyek pusztulásával tán megnő ezeknek a devalválhatatlan aranyembereknek az értéke, s reméljük, hatásköre is, s ezzel megnő a lehetősége, hogy az éretlen érvényesülés-ösztön elé őt állithassuk az igazi érvényesülés győztes példájaként." Visszatér apja példájához, igazolódnak vásárhelyi évei, ám nem a kiemelésre, az igazolásra törekedett. Az Irgalomban ellentmondásai feloldódnak. Lemerülése eszmélése időszakába, a családba, hangsúlyozza: kérdései negyven év elteltével is ugyanazok maradtak. Művészi tudatossága számbaveszi eddigi eredményeit, összegyűjti főbb motívumait. Önmaga sorsát írja, s közben Gróti Ágnes, Jancsó Amál alakját formálja tovább. Hőisével nem állít szembe híresebb, szörnyetegibb szereplőt. Azonosul nőalakjainak csendes, a mindennapokban érvényesülő derűjével.

Kertész Ágnes indulása hasonló Kárász Nelliéhez, ténykedése Égető Eszteréhez. Mégis inkább a tervbe vett Jézus-regény hő-sével rokon, bár tőle a szent önmaga ellen forduló erőszakossá-ga, merevsége választja el. Ágnes mai szent, egyesíti az élet, a világ iránti áhitatot vagy inkább pietást /Németh László ki-fejezése/, melyet "a kérlelhetetlenek és megfoghatónak, ti-tokzatosnak és fölfejlhetőnek sajátos öntvénye vált ki", vala-mint az önmagával, a társadalommal szembeni kötelezettségét, helyet-feladatot kereső nővéstervének irányítóját, az erkölcsöt. Fejlődésében - az Anna Karenina hatott rá leginkább - az emberi kapcsolatok gazdagságát keresi. Nem a tökéletesség; a lehetősé-gek - az ember lehetőségeinek - felismerése és kibontása a cél-ja. "A lehetőségeknek a tökéletesség, mint minden lezárttság: akadály."

Németh László megbirkózott ember-iszonyával és leszámolt két-ségbeesett magamutogatásával is. Meglelte az összebékíthetet-lennek hitt elemek összhangját, a belátás parancsát, önvizsgá-lata az élet és az irodalom teljességéhez juttatta. Az alko-tásban eljut önmagához - az irodalom az élethez vezette. Zárt, rendszerezhető életműve ezen a ponton fordul a jövő felé és vá-lik nyitottá. A győztes ember szól az emberiséghez...